

er-Riâye li-Hukûkillâh Bağlamında Bir Mütekebbir Âlim Portresi

Mahmut Ulu ¹

Öz

İlim sahipleri Kur'an'ı Kerim'de övülmüş, meleklerle birlikte Allah'ın ilahlığına şahit gösterilmek gibi yüce bir makama konmuştur. Allah'ın kendilerine bahşettiği bu büyük ikram karşısında bazı âlimler şükür ile minnet duyarken bazıları kibirlenmek suretiyle nankörlük edebilmiştir. İnsanların Allah'a, peygamberlere ve daha çok da diğer insanlara karşı kendilerini büyük, biricik ve eşsiz görmeleri kibir kavramıyla ifade edilmiştir. Bu durumda bir kimsenin kibirlenmesine tekebbür, kibirlenen kimselere mütekebbir denmiştir. Kibir tasavvufun üzerinde durduğu en önemli konularından biri olan nefsi emmârenin temel hususiyetlerinden sayıldığı için sûflerin dikkatini çekmiş, müellif sûflerin bir kısmı teliflerinde kibir ve kibirlileri ele almıştır. Bunlardan biri Hâris el-Muhâsibî'dir. Bu çalışmada Muhâsibî'nin *er-Riâye* adlı eseri temel alınarak kaydıyla kısmen diğer sûflerin düşüncelerinden de istifade edilerek ilmiyle kibirlenen kimseyi ifade eden mütekebbir âlim portresi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kibir, Mütekebbir, Muhâsibî, er-Riâye.

Ulu, Mahmut. (2023). "er-Riâye li-Hukûkillâh Bağlamında Bir Mütekebbir Âlim Portresi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (2023), 79-97. <https://doi.org/10.32711/tiad.1246826>

Geliş Tarihi	02.02.2023
Kabul Tarihi	30.03.2023
Yayın Tarihi	30.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr, Öğr. Üy. Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Aksaray, Türkiye, mahmutulu@aksaray.edu.tr, 0000-0002-3030-0827

2023, 7 (1), 79-97 | Research Article

Portrait of a Mutakabbir Scholar in the Context of ar-Riāye li-Hukūkillāh

Mahmut Ulu¹

Abstract

Those who have knowledge are praised in the Qur'an, and they are placed in a lofty position to be shown as witnesses to the divinity of Allah together with the angels. While some scholars were grateful and grateful for this great bounty bestowed on them by Allah, others were ungrateful by being arrogant. The arrogance of a person is called takabbur, and those who are arrogant are called mutakabbir. Since arrogance is considered to be one of the basic characteristics of the nafs al-ammara, it has attracted the attention of the sufis, and some of the author sufis have addressed the arrogant and the arrogant in their writings. One of them is Haris al-Muhasibi. In this study, on the basis of al-Muhasibi's work ar-Riāya, the portrait of a arrogant scholar, which expresses a person who is arrogant with his knowledge, by partially benefiting from the thoughts of other Sufis, is emphasized.

Keywords: Sufizm, Arrogance, Arrogant, al-Muhasibi, ar-Riāya.

Ulu, Mahmut. (2023). "er-Riāye li-Hukūkillāh Bağlamında Bir Mütakabbir Âlim Portresi". *Turkey Journal of Theological Studies*, 7/1 (2023), 79-97. <https://doi.org/10.32711/tiad.1246826>

Date of Submission	02.02.2023
Date of Acceptance	30.03.2023
Date of Publication	30.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof., Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Aksaray, Türkiye, mahmutulu@aksaray.edu.tr, 0000-0002-3030-0827

Giriş

Allah, ilim sahiplerini övmüş, onları kendisiyle ve meleklelerle birlikte kendi ilahlığına şahitlik etmek gibi yüce bir makama koymuştur. İlim sahiplerinden bir kısmı bu büyük ikram karşısında şükür ile minnet duyarken bir kısmı kendisine ikram edilen bu lütfu nefisinden bilerek kibirlenmiştir. Kendi anlam dünyasında ve yaşam alanında merkeze kendini koyan kibirli âlim, tanımladığı bu alana kendinden başka kimsenin girmesine müsaade etmemiş, en kıymetli ve biricik olarak gördüğü nefisine aldanmıştır.

Allah'a, peygamberlere ve diğer insanlara karşı büyüklenmek şeklinde ifade edilen kibir, kibrin davranışa dönüşmüş hali olan tekebbür ve müşahhas hali sayılabilecek mütekebbir³ kavramı Kur'an'da ve hadislerde çokça yer almıştır. Buna dayalı olarak erken dönemlerden itibaren İslâm ahlâk ve tasavvuf kitaplarıyla edep ve hikmetleri içeren çalışmaların ilgi alanına girmiştir. Kibir, özellikle nefis gibi tasavvufun temel konularından birini yakından ilgilendiriyor olması ve kalp hastalıklarından sayılması gibi nedenlerle sûfilerin dikkatini çekmiş, müellif sûfilerden bazıları teliflerinde doğrudan konuya müstakil bir başlık açarken bazıları ele aldığı şahsiyetlerin konuyla ilgili görüşlerini nakletmiştir. Bu kaynaklarda kibrin anlamı, içeriği ve kapsamı; neyden kaynaklandığı ve nasıl tezahür ettiği ile kişisel ve toplumsal sonuçlarının neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Kibri konu edinen eserlerin başında çalışmaya da esas alınan Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *er-Riâye* adlı eseri zikredilmelidir. Nitekim o, *er-Riâye*'de kibre müstakil bir bölüm ayırmış, burada kibrin özellikleri, dalları ve çeşitleri ve ilimle kibirlenen mütekebbir âlimin durumu gibi konular üzerinde durmuştur.⁴ Bunun yanında bu konuyla ilgili Muhâsibî'nin, *er-Riâye*'sinden etkilenen Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'*sının özel bir yeri vardır. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'in "Kitâb-ü zemmi'l-kibir ve'l-'ucb" başlığıyla yer alan bölümünde kibirle ilgili ayet ve hadisler ile seleften gelen izahlar yanında Muhâsibî'ye benzer şekilde tevâzu ve kibir kavramının anlamı ve mahiyeti, kibirlenmenin zararları, çeşitleri ve dereceleri; ilim, amel ve ibadet, güzellik, soyluluk, güç ve zenginlik şeklinde sıralanan kibrin sebeplerinin asıl manası ve kıymeti; alçak gönüllülerin karakteristik özellikleri; bir hastalık olarak nitelen kibrin tedavisi üzerinde durulmuştur.⁵

Sûfilerin konuyla ilgili sözlerini en geniş manada barındırdığı söylenebilecek eserlerden biri Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin, (ö. 412/1021) *Tabakâtu's-Sûfiyye* adlı eseridir.⁶ Burada sûfilerin kibir ve mütekebbirlerle ilgili sözleri nakledilmiştir. Benzer şekilde Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle*⁷ ve Hucvirî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*⁸ adlı

³ Mustafa Çağrıncı, "Kibir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/561.

⁴ Hâris Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkullâh*, thk. Abdulkâdir Ahmed Ata (Beyrut: Li-dâri'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.); Ayrıca bkz. Hâris Muhâsibî, *er-Riâye*, çev. Hülya Küçük - Şahin Filiz (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020).

⁵ İmam Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989), 3/715-808; Çağrıncı, "Kibir", 25/562.

⁶ Ebu Abdurrahman Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1424); Ayrıca bkz. Ebu Abdurrahman Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye (İlk Zâhid ve Sûfiler)*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademisi, 2018).

⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud - Mahmud Şerif (Kahire: Müessesetü Daru'ş-Şağbi, 1409); Ayrıca bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014).

⁸ Ali B. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları,

eserlerinin hal tercümelemleri kısmında az da olsa kibire dair nakiller yer almıştır.

Nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesini gaye edinen sūfilerin büyük bir günah kabul edilen kibirle ilgili düşünceleri ve mütekebbirin durumuna dair tespitleri önemlidir. Buna rağmen ulaşılabildiği kadarıyla kibir, tekebbür ve mütekebbir kavramlarıyla ilgili tasavvuf alanında konu özelindeki çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Nitekim tespit edebildiğimiz kadarıyla “*Tasavvuf Düşüncesinde Manevî Gelişimi Engelleyen Kibir ve Hased*”⁹ başlığıyla bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Bu çalışmada Muhâsibî'nin *er-Riâye* adlı eseri temel alınmak kaydıyla, kısmen konuya değinen, diğer müellif sūfilerin düşüncelerinden de istifade edilerek ilmiyle kibirli kimseyi ifade eden mütekebbir âlim portresi üzerinde durulmuştur. Muhâsibî'nin tespitleri rehberliğinde kibrin davranışa dönüşmüş hali olan tekebbür hastalığının ilmiyle temayüz etmiş bir kişinin/âlimin sosyal yaşamını ve manevî gelişim seyrini nasıl etkilediği ve bu hastalığın tedavisinin imkânına dair cevapların aranması amaçlanmıştır. Bu amaca dönük olmak üzere önce kibir, tekebbür ve mütekebbir kavramlarının genel olarak tanımlanmasına gayret edilmiş, daha sonra müellifin kibirli âlimin durumuna dair tespitleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Kibirli insan modelinin bu eser temelinde ele alınmasının nedeni *er-Riâye*'nin bu kavrama geniş bir şekilde yer veren ilk tasavvufî eserlerden olması, çalışmanın odaklandığı mütekebbir insan portresini tespit etmeye dönük içeriği ihtiva etmesi ve daha özel olarak ilimle kibirlenen kimselerin durumu hakkındaki kapsamlı sayılabilecek izahlardır.

1. Kibrin Kelime ve İstilah Manası

Kibir sözlükte genel olarak bir kimsenin kendinde olmayan ancak makbul görülen bir özelliği kendinde varmış gibi kabul etmesi, bunu etrafa böyleymiş gibi gösterip bununla başkalarına karşı üstünlük kurmaya çalışması;¹⁰ kişinin kendini beğenmesine dayalı bir üstünlük algısıyla başkalarını küçük görmesi¹¹ ve büyüklük taslaması¹² anlamlarına gelmektedir. Tekebbür kibrin müşahhas hali yani davranışa dönüşmüş hali,¹³ büyükleme,¹⁴ birine ait güzel vasıfların diğerlerine nazaran daha fazla olduğunun kabulü olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Bunun yanında tekebbür Allah'a, peygamberlere ve diğer insanlara karşı yapılan bir davranış olarak nitelenmiş, Allah'a karşı büyükleme bunun en büyüğü olarak kabul edilmiştir.¹⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) kibrin zina, şarap içme ve savaştan kaçmak gibi büyük günahlardan daha büyük sayıldığını kaydetmiştir.¹⁷ Benzer bir kavram olan istikbâr ise gerekli hallerde kişinin büyük olma

2020); Ayrıca bkz. Ali B. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, thk. İshâd Abdulhadi Kandîli (İskenderiye: Mektebetü İskenderiye, 1394).

⁹ Melike Gül, *Tasavvuf Düşüncesinde Manevî Gelişimi Engelleyen Kibir ve Hased* (Karabük: Karabük Üniversitesi, 2021).

¹⁰ Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Dâr-ı Sâdir, 1994), 5/125-126.

¹¹ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 888.

¹² Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), "Kibir", 1142.

¹³ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/738; Çağrı, "Kibir", 25/561.

¹⁴ İsfahânî, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, 888.

¹⁵ Kadir Polater, "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2012), 337.

¹⁶ İsfahânî, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, 888.

¹⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn (Kur'anî Tasavvufun Esasları)*, çev. Ali Ataç vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/142.

istegi ve bu yöndeki çabası olarak tanımlanmıştır.¹⁸

Kibir kişinin kendini beğenmesi şeklindeki anlamı yönüyle ucb ile benzerlik gösterse de ikisini ayırmak gerekir. Kibir ile ucb arasındaki temel fark kibirde kişinin kendini başkalarından üstün görmesi durumu varken ucb da kişinin sadece kendini beğenmesi durumu söz konusudur. Yani kişi kendisini bir başkası ile kıyaslayıp ondan üstün olduğunu iddia ve kabul ediyorsa kibir; kendisini herhangi bir kimse ile mukayese etmeden beğeniyorsa ucb halinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bir beğenme fiilinin kibir olabilmesi için üç etmen gereklidir. Bunlardan biri kişinin kendisini bir mevkide görmesi, diğeri başka birini de bir mevkide görmesi ve üçüncüsü de kendi mevki ile onunkini kıyaslayarak kendini üstün görmesidir.¹⁹ Her ne kadar kibir ve ucb birbirinden tanımsal olarak ayrılrsa da kibrin temel ve içsel sebebi olarak ucb görülmüştür.²⁰

Kibir, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde üzerinde durulan kavramlardan biridir. Kur'an'da, bulunduğu yere göre utüv, istinkâf, tecebbür, ulüvv, bağı, ihtiyal, fahr, merah, ta'sîrü'l-had, senyü'l-ıtf, istiğna gibi farklı kelime ve kavramlarla geniş bir anlam yelpazesinde ele alınmıştır.²¹ Kibrin fiiliyata dönüşmüş hali Kur'an'da daha çok mütekebbir kavramıyla anlatılmakla birlikte kibirlilik Allah'a mahsus olmak kaydıyla cebbâr ve kakhâr gibi kavramlarla da ifade edilmiştir. Bu kavramlar Allah'ın esmâsından sayılmış, Allah hakkında övücü bir vasıf olarak ele alınmıştır. Çeşitli ayetlerde el-Mütekebbir, el-Cebbâr, el-Kahhâr isimlerinin zikredilmiş olması bunu göstermektedir.²² Dolayısıyla Allah için uygun olan bu vasıfların kulları tarafından kullanılmaya kalkılması doğru görülmemiştir. Aksine kulun tevazu sahibi olması istenmiştir. Mansur b. Ammar (ö. 225/840), kul için en güzel elbise tevazu ve inkisar yani Allah'a karşı boynu bükük olma elbisesidir. Bundan dolayı Allah "*Takva elbisesi daha hayırlıdır.*" (Araf: 7/26) buyurmuştur,²³ derken Kâşânî "Kibir ve azamet Hakk'a mahsûs sıfatlardır ve kim onunla niza ederse kırılır."²⁴ sözleriyle konuyu yeterli açıklıkla izah etmişlerdir.

İnsan "*Sizi yeryüzünün halifeleri yapan odur...*" (En'am: 6/165) ayetinde olduğu gibi esas itibarıyla yaratılanlar arasında seçkin kılınmıştır. Ancak kendisine ikram edilen bu seçkinliği unutan insan, kendisini seçkin kılan kudrete ve O'nun kullarına karşı tekebbüre cür'et edebilmiştir. Bunun üzerine "*Yeryüzünde kibir ve şımarıklıkla yürüme..!*" ayetiyle ikaz edilmiş, böyle yapması durumunda Allah'ın gazabına uğrayacağı belirtilmiştir. (Nahl: 16/23; Mü'min: 40/35, 60; A'raf: 7/146)

Ayetlerde mevzu bahis olan kibir hadislerde de zikredilmiştir. Resûlullah (s.a.v) mütekebbir bir kimseyle ilgili "*Bir kişi 'insanlar helâk oldular!' derse biliniz ki bu kişinin kendisi halkın hepsinden daha fazla helâk olmuştur.*"²⁵ uyarısıyla bir kimsenin kendini kurtulmuş ve seçkin görmesi halinde asıl kaybedenin kendisi olduğunu haber vermiştir. Başka bir hadisinde "*Bir kimseye Müslüman kardeşini tahkir etmesi şer yönünden yeter de artar*

¹⁸ Polater, "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", 336-337.

¹⁹ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/738.

²⁰ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/759.

²¹ Polater, "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", 338-341; Ali Kaya, "Kur'an'da İstiğnâ", *İHYA* 3/2 (2017), 13.

²² Polater, "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", 341.

²³ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 76.

²⁴ İzzeddîn Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye (Tasavvufun Ana Esasları)*, ed. Ersan Güngör (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010), 350.

²⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "bir", 139.

bile!"²⁶ diyerek bir Müslümanın Müslüman kardeşine karşı kibirlenmesini reddetmiş, bunu şer olarak zikretmiştir. Hz. Peygamber "*Kalbinde hardal tohumu kadar kibir bulunan kimse cennette giremez.*"²⁷ sözüyle kibrin bir kimseyi cennetten mahrum bırakacak kadar büyük bir günah olduğuna işaret etmiştir. Bunların yanında O, kibrin yalnızca Allah'a mahsus bir durum olduğunu şu şekilde belirtmiştir: "*Cenâb-ı Hak, kibriyâ benim nidam, azamet benim îzârımdır. Her kim bunlar hususunda benimle çelişirse onu ateşe atarım, buyurmaktadır.*"²⁸

Zikredilen ayet ve hadislerden anlaşıldığı kadarıyla Allah kibri yasaklamış, kendisine mahsus vasıflar olan cebbâr ve mütekebbir sıfatlarını taşımak isteyenleri yermiştir. Bunun yerine kulun kulluğunun farkında olarak Allah'ın büyüklüğünü bilmesi ve onun karşısında zayıflığını ve bîçare oluşunu kabullenmesi tavsiye edilmiştir. Tasavvufî açıdan büyüklük yalnızca Allah'a has görülmüş, kibir hali ilâhlık ilan etmek şeklinde değerlendirilerek şirke benzetilmiştir.²⁹

2. Tekebbür ve Mütekebbir

Kibrin tanımında ifade edildiği üzere kibrin davranışa dönüşmüş haline tekebbür, kibirlenen kimseye de mütekebbir denmiştir.³⁰ İmam Gazzâlî'nin ifadesiyle zâhir ve bâtın gibi iki yönle ele alınan ikibir, zâhirî yönüyle azalarda görülen, yani dışa yansıyan kibir iken bâtınî yönüyle nefisteki bir ahlaki ifade etmektedir. Ona göre görünüşteki kibir içten kaynaklandığı için asıl kibir bâtınî olandır.³¹ Kibir gizlenmesi mümkün olmayan bir hal olması nedeniyle insanın davranışlarında, hal ve hareketlerinde dışa yansımaktadır. Kur'an'da bu husus gösteriş (Kasas: 28/79), yenilmezlik, müsriflik (Beled: 90/5-6), mal ve evladın çok olmasıyla övünme (Tekâsür: 102/2) şeklinde ifade edilmiştir.

Mütekebbir, esasen Allah'a has bir sıfat olup övgü manasına gelmektedir. Nitekim büyük olan da büyüklük yapabilecek olan da yalnızca Allah'tır. Lokman Süresi'nde (31/30) bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. "...Şüphesiz ki Allah, çok yücedir, çok büyüktür." Allah'a mahsus olan ve O'nu övmeyi içeren bu özellik kullar için olumsuz olup, büyüklenen kul hakkı reddeden, kendini büyük görüp başkalarını küçümseyen kimse olarak kabul edilmiştir.³²

Muhâsibî, kendini büyük gören kimsenin kibrinin iki yönü bulunduğunu belirtmiştir. Birisi Allah'a karşı büyüklenme diğeri ise insanlara karşı kibirlenmedir. Peygamberler insan olmakla birlikte onlara karşı yapılan kibir de Allah'a karşı yapılan kibirden sayılmıştır. İlk yön olan Allah'a karşı büyüklenme O'nun emirlerine karşı gelme ya da inkâr etme şeklinde tezahür etmiştir.³³ İmam Gazzâlî ise kibrin üç yönünün bulunduğunu söylemiş, bunları Allah'a, peygamberlere ve diğer insanlara karşı olan kibir şeklinde tasnif etmiştir.³⁴

²⁶ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "bir", 32.

²⁷ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "iman", 148-149.

²⁸ Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mace, *Sünenu İbn Mâce*, çev. Muhammed Fuad Abdülbâki (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "zühd", 16.

²⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 376.

³⁰ Bekir Topaloğlu, "Mütekebbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/189.

³¹ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/738.

³² Topaloğlu, "Mütekebbir", 32/189.

³³ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 378-381.

³⁴ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/742-745.

Kibrin en kötüsü olarak nitelen Allah'a karşı kibir³⁵ ilk önce iblis tarafından yapılmıştır. Böylece o kâfirlerden olmuştur. Bu durum Kur'an'da: "*Hani rabbın meleklerle demişti ki ben çamurdan bir insan yaratacağım. O'na tam şeklini verip üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın. Bunun üzerine iblis hariç meleklerin hepsi secde ettiler. O kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu.*" (Sâd, 38: 71-74.) ayetiyle haber verilmiştir. Ayetten anlaşılacağı üzere şeytan kibri yüzünden Allah'ın rahmetinden kovulmuş ve kâfirlerden olmuştur.

Sadece şeytan değil insanlardan da kibriyle öne çıkıp mütekebbir olanlar vardır. Kur'an'ın tanıttığına göre Nemrut, Firavun, Karun, Ebû Cehil, Ebû Leheb, Velid b. Muğire gibi şahsiyetler mütekebbir zümresindedir. Bunlardan bir kısmı Allah'a kul olmak yerine kendi ilahlığını ilan ve kabul ederken bir kısmı diğer insanlarla aynı seviyede görülmeyi gururlarına yedirememişlerdir. Bundan ötürü kendilerine gelen peygamberlerin açık mucizelerini görmelerine rağmen onun tebliğ ettiğini red, Allah'ı inkâr etmişlerdir. Böylece kibirleri yüzünden kâfirlerden olmuşlardır. Firavun: "*Ey milletim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?*" (Zuhruf: 43/51) diyerek ilahlığını ilan etmenin yanında Allah'ı inkâr etmiştir. Benzer şekilde Nemrut'un kibri nedeniyle akibetinin ne olduğu (Bakara: 27/58); Ad (Hud: 11/59; Fussilet: 41/15) ve Semud (Ankebut: 29/38) kavimleri kibirleri yüzünden inkâr etmişlerdir.³⁶ Allah'a karşı kibrin hevâya dayalı olarak ortaya çıktığı da kaydedilmiştir. Licânî, bir kimsenin hak bir sözü duyduğu halde hevâsından dolayı onu kabul etmezse ve nefsi de o hakikati hoş bulmaz ve reddederse bu durumda onun bu reddinin ve inkârının Allah'a karşı olduğunu söylemiştir.³⁷

Mütekebbirin kibrinin peygamberlere karşı olanı, peygamberin getirdiklerine onu küçümsemek kaydıyla inanmamak ve onu yalanlamaktır. Hz. Nuh'u inkâr eden kavmi onun "*Allah'tan korkun ve bana itaat edin.*" (Şuarâ 26/110) çağrısına karşılık "*Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç!*" (Şuarâ 26/111) diyerek cevap vermişler, kibirleri nedeniyle onun peygamberliğini ve getirdiklerini inkâr etmişlerdir.

Yahudilerin Allah'a iftira atmaları onların kibri nedeniyle iken (Maide: 5/64) yine Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamber'i kabul etmeyip onun peygamberliğini inkâr etmelerinin asıl nedeni de kibirdir.³⁸ Onların Hz. Peygamber hakkında "*Biz, bizim gibi bir beşere mi tabi olacağız.*" (Mü'minûn: 23/143) demelerine karşılık Yüce Allah "*Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.*" (Bakara: 2/120) buyurmuş, resulünü uyarmıştır.

Yahudi ve Hristiyanlara benzer şekilde Mekkeli müşrikler "*Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit 'Biz hiç, sefihlerin iman ettikleri gibi iman eder miyiz?...' (Bakara 2/13) diyerek kibirleri nedeniyle iman etmemişlerdir. Ancak onların bu durumu aynı ayette 'Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler.'*" denilerek gerçek akılsızların onlar olduğu hatırlatılmıştır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ

³⁵ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/740.

³⁶ Mecit Amil, *Kur'an'da Küfür Kavramı ve Boyutları* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019), 23-24.

³⁷ Abdurrahman b. Yusuf el-Licâli, *Kutbü'l-ârifin fi'l-akaidi ve't-tasavvuf*, çev. Âdem Çatak (Ankara: İlâhiyât, 2022), 190.

³⁸ Amil, *Kur'an'da Küfür Kavramı ve Boyutları*, 23-24.

etmeye başladığı zamanlarda yanına gelen müşriklerin ileri gelenlerinin kendilerine ayrıcalık tanınmasını talep ettikleri kaydedilmiştir.³⁹

Kibrin insanlara karşı olan yönü ise diğer insanlara küçümseyerek bakmaktır. Bu bazıların ilim, mal, güzellik, soy, makam gibi çeşitli sebeplerle kendilerini ayrıcalıklı görmeleri nedeniyle diğer insanlara karşı üstünlük hissine kapılmaları şeklinde tezahür etmektedir. Burada mütekebbir, kendisini büyük görmekte buna karşın başkalarını küçümsemekte ve kendinde gördüğü büyüklük duygusunun bir sonucu olarak kendisini, küçümsemediği kimselerden hayırlı görmektedir. Muhâsibî, bir kimsenin etrafındakilere küçümseyerek bakmasını, onları hakir kendini hayırlı görmesini, onların bir konuda doğru olduklarını bildiği halde reddetmesini, insana karşı yapılmış kibir olarak değerlendirmiştir.⁴⁰ Nitekim böyleleri saygın olsun sıradan olsun, herhangi bir kimseden gelen hakikati kabul etmiyorsa ve kendini büyük görerek insanlar arasında kendinden daha kötülerinin olduğunu düşünüyorsa kibirli sayılmıştır.⁴¹

Kibirli insanlar başkalarını kendinden daha aşağı seviyede gördüğü ve onların üstün olabileceğini kabullenemeyeceği için kıskanç, kendinde varsaydığı kemâl nedeniyle eleştiriye kapalı, üstünlük duygusundan dolayı verici değil sürekli almaya odaklı, hased ve kini öne çıkmış, tahammülsüz ve mağrur kimseler olarak değerlendirilmiştir.⁴²

Tekebbürün psikolojik temellerinin olduğu kaydedilmiş ve bu büyülenme hali daha çok narsizm olarak ifade edilmiştir. Narsizmin ortaya çıkışının ise birtakım sebepleri bulunduğu üzerinde durulmuştur. Bu sebepler özetle kişinin kendini aşırı sevmesi ve beğenmesi; kendisini mevcut durumundan daha büyük görmesi,⁴³ kişinin sadece kendi çıkarlarını gözetmesi; başkalarını hor ve hakir görmesi⁴⁴ olarak sıralanabilir. Narsistlerin temel özellikleri ise büyülenme, her daim başarıya arzusu, güç, güzellik kendini eşsiz görmek, az sayıda ve kendi kriterlerine göre belirlediği insanla ilişki kurmak, aşırı beğenilme isteği; her şeyi hak ettiğine inanma duygusu, empati kuramamak, kıskançlık, ukalaca tutum ve davranışlar göstermek şeklinde sıralanmıştır.⁴⁵

Kur'an ve hadislerde ele alınıp olumsuz bir durum olarak nitelen kibir ve kibrin davranışa dönüşmüş hali olan tekebbür ile kibirli insanı ifade eden mütekebbirlik ayet ve hadislerde yasaklandığı gibi psikolojik bir durum olması yönüyle de olumsuz bir hal olarak değerlendirilmiştir. Her durumda Allah'a mahsus olan büyüklük vasfının insanda görülmesi hoş karşılanmamıştır. Öte yandan kibirli davranışların toplum nezdinde, insan ilişkilerinde ve iletişim kurulan ortamlarda sevilmediği açıktır. Nitekim fütüvvetin gereklerinden birini de kardeşlerine karşı tevazu sahibi olmak ve kibirlenmemek olarak zikreden Sülemî'ye göre kibirlik, bir süre sonra mütekebbire olumsuz bir şekilde dönüşecek, insanlar mütekebbiri küçümseyecek ve çekilmez bir kimse olarak göreceklidir.⁴⁶

³⁹ Amil, *Kur'an'da Küfür Kavramı ve Boyutları*, 24-25.

⁴⁰ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 381.

⁴¹ el-Licâlî, *Kutbü'l-ârifin fi'l-akaidi ve't-tasavvuf*, 190.

⁴² İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/760; Polater, "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", 345.

⁴³ Gül, *Tasavvuf Düşüncesinde Manevî Gelişimi Engelleyen Kibir ve Hased*, 73.

⁴⁴ Hakan Özkan, "Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir - İtaat İlişkisi", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2022), 822.

⁴⁵ Kenan Turan, "Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Psikodinamik Alt Tipleri", *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi* 5/9 (2022), 3.

⁴⁶ Ebu Abdurrahman Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat

Bütün bu olumsuz yönüne rağmen kibrin gerekli olduğu birkaç durumdan bahsedilmiştir. Buna göre kibirliye karşı kibirlenmek kibirlenenin nefsinin küçümseyerek tekebbürünü ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir. Bu durumda kibir, yasaklanmamış aksine gerekli görülmüştür.⁴⁷

3. er-Riâye Bağlamında Bir Mütekebbir Âlim Portresi

Muhâsibî, *er-Riâye'*de kibir ve aldanma olmak üzere iki başlık altında kibrin tanımı, muhatapları, sonuçları, mütekebbirin özellikleri ve ilimle aldanma konuları üzerinde durmuştur. O, kibrin kaynaklarıyla ilgili riyâ ve riyânın sebep olduğu kötü ameller, dünyalık şeyler nedeniyle kibirlenmek gibi bazı maddeleri sıralamış, bu maddeleri sebep ve sonuçlarıyla izah etmiştir. Bütün bunların yanında çalışmanın odaklandığı husus olan ilimle kibirlenmek şeklinde bir başlık açarak âlimin tekebbüre kapılması konusunu ele almıştır.

Âlimin tekebbürüne geçmeden önce Muhâsibî'ye göre âlimin kim, ilmin ne olduğu ortaya konmalıdır. Muhâsibî'ye göre insanın bilme fiilinin iki türü bulunmaktadır. Bunların ilk türü kavramsal bilme olan ilim, diğeri ise kavramlara bağlı kalmayan bilme şekli olan marifettir. Her ne kadar bu iki bilmenin insanın davranışlarındaki etkisi farklı olsa da ikisi birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. İlmi kitap, sünnet ve ümmetin bilginlerinin sözlerinden anlaşılan ve ezberlenen şey olarak tanımlayan Muhâsibî, irfanı kalbin fiili olarak zikretmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla onun ilim tasnifinde âlim ve arif kavramlarının karşılığı olan iki türlü bilme fiilinden bahsetmek mümkündür. Ona göre bir kimsenin ilim sahibi yani âlim olduğunun ölçüsü Allah'ın hoşlandığı şeyleri yapması, hoşlanmadıklarını da yapmamasıdır.⁴⁹

Anlaşıldığı üzere Muhâsibî, ilimle ameli ilişkilendirmektedir. Amelsiz ilmin işlevsiz olduğunu, taşıyıcısına bir fayda vermediğini söylemekte, kendisine emredilen şeyleri yapmadıktan sonra bilmenin bir işe yaramayacağını vurgulamaktadır. Ona göre ilim sahibi bir kimseye âlim denmesi için onun ilmiyle amel etmesi ve bu ameller konusunda da Allah'ın çizdiği ölçüyü esas alması gerekmektedir. Benzer şekilde ilim ve amel ilişkisiyle ilgili ünlü sûfi İbrahim Havvas (ö. 291/903) "*Rivâyet çokluğu ile ilim olmaz. Âlim ilmi az bile olsa ilme tabi olan ve ilmîni tatbik eden ve sünnete tabi olan kimsedir.*" diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.⁵⁰ Hucvirî de Ebu Hüseyin Nurî'nin (ö. 295/908) "*Zamanımızda en aziz ve en nadir olan şu iki şeydir: İlmi ile amel eden âlim, hakikati anlatan arif.*" sözünü nakletmiştir.⁵¹ Bu sözleri daha da çoğaltmanın mümkün olduğu ancak bir kaçının bile konuyu izah noktasında yeterli olduğu bu nakillerde ilimle amel etmenin önemi ortaya konmuştur.

İlim sahipleri Kur'an-ı Kerim'de övülmüş, Allah kendisine iman konusunda âlimleri doğrudan muhatap olarak zikretmiş ve meleklerle birlikte anmıştır. Ayet-i kerîmede "*Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*" (Âli İmrân: 3/18) buyurmuştur. Görüldüğü üzere Allah âlimleri kendi birliğine meleklerle birlikte şahit

Fakültesi Yayınları, 1977), 59.

⁴⁷ el-Licâli, *Kutbü'l-ârifin fi'l-akaidi ve't-tasavvuf*, 186-190.

⁴⁸ Hüseyin Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi* (Ankara: Pars Matbaacılık, 1976), 107-117-126.

⁴⁹ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 444.

⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 98.

⁵¹ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 196; Ayrıca bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 1/344.

tutmuş, ilme ve âlime verdiği önemi ortaya koymuştur. Öte yandan yine bir övgüyle âlim ile cahili belirgin bir şekilde ayırt etmiş, "... Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer: 39/9) ayetiyle bilenlerle bilmeyenlerin farkını zikretmiştir.

İlim sahipleri Allah katında bunca kıymetli görülürken onlardan beklenen de kıymetli şeyler olmalıdır. Nitekim Kur'an'da "Allah'a karşı ancak kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar." (Fâtır: 35/28) buyrulurken âlimin Allah'a saygı duyması gerektiği hatırlatılır. Buradan hareketle ilim sahiplerinin Allah'ı tanımalarından kaynaklı bir hürmet ve bunun neticesinde kendilerinden Allah'a karşı sorumluluk beklendiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bilginin insanı tevazu sahibi yapması beklenmektedir.

3.1. Âlimin Tekebbürünün Sebepleri

Kur'an'da ifade edildiği üzere ilim sahipleri kendilerine gösterilen öneme rağmen kimi zaman haddi aşmış, cahillere mahsus bir tutumla ilmin kendilerini ayrıcalıklı kıldığı zannına kapılmışlardır. Bu zannı bir aldanma olarak değerlendiren Muhâsibî, aldanma hususunda insanların çeşitli gruplara ayrıldığını, bu gruplardan birinin ilimle aldananlar olduğunu söylemiştir. Böyleleri Allah'ın emirlerini yapmadıkları halde çok rivayet etme ve hıfzının tamlığı gibi arızı şeyleri gerekçe göstererek kurtulacaklarını düşünmüşlerdir. Bu âlimlerin beklentileri sahip oldukları ilim sayesinde azap görmemektir. Çünkü onlar kendilerince Müslümanların ilmini koruduklarına inanmakta, ilim sahibi olmakla günah, büyülenme ve çekememezlik gibi cahillere mahsus diye niteledikleri hallerin kendilerinde olamayacağını iddia etmektedirler. Bu nedenle Allah'ın azabından emin hatta kendilerini onun ikramına en layık kimseler olarak görmektedirler. İşte burada tehlikeli bir süreç başlamaktadır. Böyle düşünen kimse, kendisini Allah'tan korkanlardan saydığı için nefsini suçlamaz, nefsin kötü huyları olarak tecelli eden kibir, ucb, riya gibi hasletler kalbine yerleşir, rahatlıkla kalp kırar, insanlara karşı kibirlenir, bir kimsenin başına gelen bela ve musibetlere sevinir ve kendisinin bunlardan korunduğu zannına kapılır. Dolayısıyla âlimi kibre götüren temel nedenlerin başında ilmin kendisine sağladığı ayrıcalık zannı, ilmiyle günahsız olduğu düşüncesi ve nefsin temize çıkmış olarak görmesidir. İşte bu kimseler ilmi, hıfzı ve rivâyeti çok olan fâcirler olarak nitelenmiştir. Bunun yanında kendini ilmi sayesinde seçkin gören kişi Allah'tan korkmayan ve akîbetinden sakınmayan biri olarak kabul edilmiştir.⁵²

Oysa kul hangi konumda olursa olsun ya da kendisini nerde görürse görsün kendi amelini güvenmesi ve kendini seçkin görmesi halinde ilahi sevgi ve inayete muhtaç olduğunu düşünemez hale gelecek, sonunda kibre meyledecektir.⁵³

Âlimin ilmiyle büyülenmesi Kur'an'ın ifadesiyle boşa çıkarılmıştır. Nitekim Allah, "Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır." (Yusuf: 12/76) buyurarak her bilenden ziyade bir bilenin olduğunu hatırlatmıştır. Burada belki de Hz. Musa ve Hızır (a.s) olduğu rivayet edilen kişinin yolculuğunun başlama sebebine de değinmek konunun izahı bakımından gereklidir. (Kehf: 18/60-82) Kıssanın başlama sebebi olarak her ne kadar ayetlerde bir işaret olmasa da şu hadis bunun sebebi olarak gösterilmiştir: "Musa, İsrâîloğulları'na hitap etmek üzere kalktı ve insanların en bilgininin kim olduğunu sordu. Sonra kendi sorusunu kendisi cevaplayarak en

⁵² Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 441-442.

⁵³ Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavouf - İslam'da Manevî Devrim*, çev. H. İbrahim Kaçar - Murat Sülün (İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1996), 238.

bilgin benim, dedi. Bunun üzerine Allah ona ilim vermediğinden dolayı onu ta'zir etti ve iki denizin birleştiği yerde bulunan kullarımdan biri senden daha bilgilidir, diye vahyetti..."⁵⁴

Görüldüğü üzere hem ayetlerde hem de kıssanın başlama mevzuunda sebep olan husus, her iddianın üstünde bir iddia sahibi, her güç üstünde bir güç sahibi olduğunu hatırlatmak, bu güç ve kudret sahibinin Allah olduğunun belirtilmesiyle kulun büyüklük yapmaktan kaçınması emredilmektedir.

3.2. Mütekebbir Âlimin Davranışları

Muhâsibî'ye göre âlim kibre kapılınca bazı reddedilmiş tutumlar içine girer. Bu tutumlarının yöneldiği iki kesim vardır: İlki kendisi gibi ilim çevreleri, ikincisi ise halktır. Mütekebbir âlim ilim çevrelerine karşı ilmen kendisinden aşağı olanları tahkir etme, zelil görüp azarlama, kendi hizmetinde kullanma, onlardan uzaklaşma, onlara öğrettiklerini onların başına kakma gibi tavırlar sergiler. Mütekebbir âlimin kibirli davranışlar sergilediği diğer kesim olan halka karşı da büyüklük taslama, selam vermeyip onlardan selam bekleme, önünde saygıyla eğilmelerini umma, en küçük bir talebine olumsuz cevap alınca aşırı öfkelenme şeklinde tavırlar gösterir.⁵⁵ Ayrıca o küçük gördüğü kimselerin yanında sürekli konuşmasının beğenilmesi ve dinlenmesi beklentisi yanında bazen de konuşmaktan imtina ederek sessizliği tercih eder. Susarak kendisinde bir vakar olduğu algısı yaratmak ister.⁵⁶

Muhâsibî, âlimin olumsuz tutumlarından bir diğeri olarak gazabı ve asabiyeti sayar. Ona göre âlimin kızgınlığının nedeni kendisinin eleştirilmesidir. Âlimin eleştirilmeye tahammülü yoktur. Çünkü o, kendini diğer herkes ve her kesimden daha üstün ve bilgili görmektedir. Onların söylediklerini ve öğrettiklerini doğru bile olsa kabul etmeyi nefesine yedirememekte ve onlarla herhangi bir konuyu konuşmaya tenezzül etmemektedir.⁵⁷ Yani kibirli âlim, öfkeli, başkalarına karşı gazap halinde ve tahammülsüzdür.

Muhâsibî'nin tespitlerine göre mütekebbir âlim kendisini büyük görüp başkalarını küçük görmeye o kadar ileri gider ki kendisi dışındakileri "hiçbir şeyi akledemeyen eşekler" olarak niteler. İlmî anlamda bir fayda veremeyeceklerine inandığı için onları dinlemeye bile tahammülü yoktur. Mütekebbir âlimin bu halini Allah indinde hakir olmak şeklinde niteleyen müellif, bunun Allah hakkındaki cahilliğe dayandığını ifade etmiştir.⁵⁸ Hatta bu cahillik onu Allah hakkında gafil olmaya itmiş, böylece o, Allah'tan daha fazla korkması gerektiğini unutturmuşur.⁵⁹

Esasen mütekebbir âlim, her ne kadar ilim hususunda malumatı olsa da Allah hakkında avam olarak nitelediği kimselerden daha cahil görülmüştür. Çünkü cahil olarak nitelenen insanlar ilmi nedeniyle âlime hürmetle bakarken âlim ilminden dolayı onları hakir görmektedir. Böyle olunca avam mertebe olarak daha yüksekte, âlim ise alçaktadır. Zira Allah tekebbüre kapılanı alçaltır, tevazu sahibini ise yüceltir.⁶⁰ Dolayısıyla mütekebbir,

⁵⁴ Mustafa Şentürk, "Hz. Musa Ve Hızır (As) Kıssası: İsrâiliyyât Rivâyetlerine Karşı Eleştirel Bir Yaklaşım", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 182-183.

⁵⁵ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 384.

⁵⁶ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makasid-ı Aliyye fi Şerhi't-Taiyye)*, çev. Mehmet Demirci (İstanbul: Vefa Yayınları, 2007), 185.

⁵⁷ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 384.

⁵⁸ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 384.

⁵⁹ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 388.

⁶⁰ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 385.

başkalarını insan sınıfına bile koymamakta, kendisini yücelttiği yerden onları hayvanlara benzetmekten imtina etmemektedir. Bu ise gazaba müstehak olmakla kendisini ait hissettiği makamdan ters yüz olup düşmesine zemin hazırlamaktadır.

Muhâsibî ile benzer hususlara dikkat çeken Gazzâlî'ye göre mütekebbir âlim, kendini büyük görerek başkalarını tahkir ve techil eder. Hatta Muhâsibî'nin açıklamasında olduğu gibi insanlara hayvan nazarıyla bakar. Onlardan sürekli hürmet beklerken, kendisi asla hürmet etmez. Gördüğü hürmeti de kendi hakkı olarak düşünür. Kendisi hakkında iyi diyen insanlara asla iyi demez. Kendisini ziyarete gelenleri ziyarete gitmez. Ahirete ilişkin de problemlili bir yaklaşımı vardır. Mütekebbir âlim, kendisini Allah'a herkesten daha yakın olarak görür. Başkalarını ahirete ilişkin endişeli görürken kendisini emniyette kabul etmektedir. Gazzâlî bu gibi âlimleri gerçek cahiller olarak nitelemiştir.⁶¹

Görüldüğü gibi mütekebbir âlimin tavrı sadece belirli kesimlerle sınırlı olmayıp bir şekilde muhatap olduğu bütün kesimlerdir. Onun, içinde bulunduğu durum kendisini yalnızlığa iten, biricik gördüğü seçkinler dünyasında kimsesiz kalmasına neden olan bir hastalık hali olarak nitelenmiştir. Ebû Osman el-Hîrî en-Nîsâbü'rî (ö. 298/910) "*Allah'tan korkmak seni ona ulaştırır. Nefsindeki kibir ve ucub ise seni Allah'tan koparır. İnsanları hor görmeyi tedavi etmeyen korkunç bir hastalıktır. Allah'ın izzetiyle aziz olun ki zilletle düşmeyiniz.*"⁶² diyerek nefsin esiri olmanın hastalık hali olduğuna işaret etmiştir.

Kibir halinin hastalık olarak görülmesi dikkat çekici bir hususu gündeme getirmektedir. Bu hastalık bedensel bir hastalık olmayıp kalp hastalığı olarak kabul edilmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye, kalplerin hastalanmasını ilmin ve niyetin bozulması şeklinde iki esasa dayandırmıştır. Ona göre bu iki esas iki öldürücü hastalığı çeker. Bunlar dalalet ve gazaptır. Bunlardan dalalet ilmin bozulmasının bir sonucu iken gazap, amacın ve niyetin bozulmasının bir sonucu olarak görülmüştür. Bu iki hastalık kalbin felaketi olarak nitelendirilmiştir.⁶³ Dolayısıyla aslında âlim kibirlenmekle çevresine kısmen zarar verirken zararın büyüğünü kendisine vermektedir.

Muhâsibî, ilimle kibirlenmenin dışı yansımaları üzerinde durduktan sonra böyle bir süfli davranışın anlamsızlığına da değinerek esasen ilmin insanın tevazuunu artırması gerektiğini belirtir. Bu noktada ilmi bir yağmura benzeten Muhâsibî, ilmin de yağmur suyu gibi tatlı ve saf olduğunu belirtmiştir. Ancak bu tatlı su, temas ya da nüfuz ettiği bünyeye göre içerik ve mana kazanmaktadır. Muhâsibî, tatlı ve saf olan yağmur suyunu kökleriyle içen ağacın, onu kendi tabiatına göre değiştirdiğini, dönüştürdüğünü ve yeni bir forma büründüğünü kaydetmiştir. Öyle ki ağaç o suyu alır ve onunla meyveler verir. Bu meyveler acı ise saf ve tatlı suyla oluşmasına rağmen acılığı artarken, tatlı ise yine aynı suyla tadı artmaktadır. İşte ilim de bunun gibi eğer ki kibirli bir kimsedeysen o kimsenin kibirini artırırken, mütevazı kimselerde olunca onun tevazuunu artırır. Çünkü insanlar ilmi kendi arzularına göre değiştirmektedirler. Gayesi kibir olan kimse ilimle övünecek bir şey bulmuş olur.⁶⁴

Anlaşıldığı üzere kibirli âlim, öğrendiği ilimden istifade edememekte, yani ilmi onun asıl gayesini değiştirmemekte ve esasen sahip olduğu zemmedilmiş özelliklerini, daha da

⁶¹ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/748.

⁶² Sülemî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 141-142.

⁶³ el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlikîn (Kur'anî Tasavvufun Esasları)*, 1/53.

⁶⁴ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 385.

belirgin bir şekilde davranışlarına yansıtılmaktadır. Eğer ki ilmi bir büyüklük vesilesi kılması için öğrenmişse, öğrendiği ilim onun ancak kibrine sebep olmakta, bu ilim vesilesiyle kendisini ayrıcalıklı bir konuma yükseltmektedir.

3.3. Âlimin Tekebbürünün Sonuçları

Muhâsibî, ilmiyle kibirlenen âlimin her ne kadar kendini Allah katında seçkin görse de amellerinin boşa gittiğini, ilmin hakkının verilmemesi durumunda âlimin aleyhine olduğunu belirtmiştir. Müellif, Allah'ın ilim verdiği kuluna ilmi sebebiyle delillerinin en büyüğünü yüklediğini ve buna karşılık ondan amel beklediğini de söylemiştir.⁶⁵ Allah, ilminden dolayı âlime birtakım sorumluluklar yüklemekle onu hem cahillerden ayırmakta hem de ona önemli bir paye vermektedir. Daha önce ifade edildiği üzere Âli İmrân Suresi'nin üçüncü ayetinde Allah, kendi ilah oluşuna meleklerle birlikte âlimi şahit tutmuş böylece onu yüce bir mertebeye konumlandırmıştır. Belki de ilmin âlime sağladığı en büyük faydası Allah nezdindeki bu yeridir. Çünkü Allah katında kıymetli olmaktan daha hayırlı bir durum olamaz. Bunun yanında gerekleri yerine getirilmiş bir ilmin sahibine fayda sağladığı açıktır. İlmin, sahibine fayda sağlamasının göstergesi âlimin sahip olduğu ilimle amel etmesidir. Allah'ın hoşlandığı şeyleri yapan, hoşlanmadıklarından kaçınan âlim ilminden fayda görür ve onun feyzinden istifade eder.⁶⁶

Tekebbüre kapılanlar Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden dolayı mütekebbir olduklarından Allah'ın bu nimetleri onlardan geri almasını hak etmişlerdir. Yani Allah onlara verdiği bu nimetleri onlardan geri alarak büyükenmelerinin cezasını verecektir. Bunun yanında mütekebbir hikmetten nasipsiz kalan kimse olarak değerlendirilmiştir. Muhâsibî'ye göre nasıl ki yağmur çukurda birikip kayaların tepesinde birikmezse hikmet de mütekebbirin kalbinde bulunmaz.⁶⁷

Tekebbüre kapılan âlim, hikmetten mahrum kalmanın yanında Allah'ın türlü cezasıyla karşılaşabilecektir. Ona isabet edecek musibetler, kendini tanımladığı makamın ters yüz edilmesi şeklinde düşünülmüştür. Nitekim Muhâsibî, tekebbüre kapılan kimsenin büyükenmesine karşılık Allah tarafından alçaltılacağını, Allah'ın hiddetiyle ve çabuk bir şekilde cezalandırılacağını kaydetmiştir.⁶⁸

Muhâsibî'ye göre âlimin tekebbüründen ötürü karşılaşacağı en mühim sonuçlardan biri de maruz kalacağı ilahî belâlardır. Allah'ın kendisine verdiği nimetleri unutup amellerine güvenerek kendini müstağni gören kimse, çok geçmeden bu nimetleri elden kaçırmaya müstahak olacak, âlim bile olsa nefsini dizginleyemeyecek, başına envai çeşit belâ gelecektir.⁶⁹ Bu belâ onun hiçbir gerçek ilmi anlayamaması, dini kavrayamaması ve kalbinin Kur'an'ı anlamaktan menedilmesidir. "Yeryüzünde hakkı olmayarak büyükenenleri ayetlerimi anlamaktan men edeceğim." (A'raf: 7/146) ayetiyle belirtildiği üzere tekebbür eden âlim Allah'ın ilim ve hikmetinden mahrum kalacak, dolayısıyla dünya ve ahireti hususunda yardımsız kalacaktır. İşte bu yardımsız kalmak büyük ve dehşeti anlamında

⁶⁵ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 442.

⁶⁶ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 443.

⁶⁷ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 376.

⁶⁸ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 374-377.

⁶⁹ Afîfî, *Tasavvuf - İslam'da Manevî Devrim*, 238.

kişiyi yeterli bir belâ olarak görülmüştür.⁷⁰

Muhâsibî, kibrin amellerin sevabını boşa çıkaracağını söylemiştir. Buna göre mütekebbir tekebbürü nedeniyle Allah hakkında gafil olma ve Allah'tan daha fazla korkması gerektiği halde bunu unutması neticesinde Allah'ın öfkesini kabartmış, Allah da onun kendisiyle övündüğü amellerinin sevabını boşa çıkarmıştır.⁷¹ Ayrıca kendisine ilim verildiği halde tekebbüre kalkışan kimseler kıyamet günü çetin bir sorguya tabi tutulacak, eğer bildikleriyle amel etmemişlerse bilmeyenlerden daha büyük ve çetin bir azaba çarptırılacaklardır.⁷² Çünkü o, Allah'a mahsus bir hususiyet olan rubûbiyet iddiasının yansımalarını kendisine atfetmiştir.⁷³

Tevazu sahipleri ise cahil bile olsa tevazuları sebebiyle Allah'ın ikram ve muhabetine mazhar olmuşlardır. Çünkü onların Allah'a olan hürmet ve Allah'ı büyük görmeleri ile kendilerini küçük görmeleri rahmete vesile olmuştur. Böyleleri, Allah'ı sevdikleri ve O'na yakın olmayı umdukları için âlimi de sevmişler, böylece hem âlimin ilminden istifade etmişler hem de Allah'ın rahmetini bulmuşlardır.⁷⁴

Anlaşıldığı kadarıyla âlimin kibirlenmesinin çetin sonuçları bulunmaktadır. Bunların en tehlikelileri ilahi hitabı anlamaktan men ve Allah'ın ilim sahibine verdiği yüksek payenin geri alınmasıdır. Ayrıca mütekebbir âlim, ilminin yüklediği sorumluluk ölçüsünde hesaba çekilecektir.

3.4. Tekebbürden Kurtulmanın Yolları

Muhâsibî, ilmine güvenerek ve bununla kibirlenen âlimin durumunu tespit ettikten sonra bu durumdan kurtulması için birtakım önerilerde bulunmuştur. Kibirten kurtulmanın yolu olarak yine kibre sebep olan ilim görülmüştür. Bu durumda kibre sebep olan ilim aynı zamanda kibirden kurtulmanın ilk yolu olarak kabul edilmiştir. Ancak buradaki ayrımı kişiyi kibirden kurtarması beklenen imin gerçek ilim olarak nitelenmesidir. Gerçek ilmin, âlimin kendisini ve rabbini tanumasını sağlayıp onu tekebbürden alıkoyacağı; o ilimle amelin âlimi terbiye edip tekebbürden koruyacağı düşünülmüştür. Buna göre âlim öncelikle Allah'ı iyi tanımalı, ondan korkmalı, sevabının bolluğunu bilip O'ndan recâda bulunurken azabının çetinliğinden de sakınmalıdır. Kaldı ki bunları fark etmeyen kimse ne kadar bilirse bilsin cahil sayılmıştır.⁷⁵

Kul, Allah'ı tanımanın yanında kendini de bilmelidir. Kendini bilen kul, aslının ne olduğunu, her şeyden adi ve mahrum olduğunu anlar. Kur'an'da insanın aslının ne olduğuna ilişkin bazı ayetler vardır. Yüce Allah "O, akıtılan bir meni damlası değil mi idi? Sonra kan pıhtısı olmuştu..." (Kıyâme: 75/37-38) Nakledildiğine göre Hz. Ali, bir mütekebbire şöyle demiştir: "Senin evvelin pis bir nutfe ve sonun iğrenç bir leştir. Sen, bu ikisi arasında ise karında pislik taşıyorsun. O halde neyinle kibirleniyorsun?"⁷⁶ Oysa kendi gerçeğini bu haliyle bilip büyüklüğün yalnızca Allah'a mahsus olduğunu anlayan insan kibirlenmek yerine tevazuu sahibi olacaktır. Ayrıca kendisine verilen ilimle rabbini

⁷⁰ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 376.

⁷¹ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 388.

⁷² Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 442.

⁷³ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtü'l-kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 1/297.

⁷⁴ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 387-388.

⁷⁵ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 442.

⁷⁶ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye (Tasavvufun Ana Esasları)*, 350.

tanyan insan ona karşı tekebbürden imtina edecektir. Buna işaretle “Allah’tan hakkıyla ancak âlimler korkar.” (Fâtır: 35/28) buyrulmuştur.

Muhâsibî, kibirden kurtulmak için âlimin kalbini düzeltmesi gerektiğini belirtmiş, diğer organların kalbe bağlı olduğunu kaydetmiştir. Buna göre kibirden kurtulup kendini düzeltmek isteyen âlim öncelikle kalbini düzeltmelidir.⁷⁷ Kalbi düzeltmenin yolu olarak kalp hayatının yardımcısı şeklinde ifade edilen faydalı ilim görülmüştür. Buna göre faydalı ilmin kalpten ayrılması durumunda kalbin ölümü gerçekleşecektir. Kâşânî bununla ilgili olarak Feth el-Mevsilî’nin “Nasıl ki insan yemekten ve içmekten men edildiği zaman ölürse kalpler de ilimden ve hikmetten men edildiği zaman, üç gün içinde ölür.” sözü ve Hz. Ali’nin “Âlimler zamanın çerağıdır ve her bir âlim, kendi zamanının kandilidir. İşte insanlar onlar sayesinde aydınlanırlar.” sözünü nakletmiştir.⁷⁸

Kalbini düzelten âlimin amellerinin de düzelmesi beklenmektedir. Ancak ilim sahibinin amelini düzeltmesi için sadece ilmi yetmemekte, bir terbiyeciden terbiye görmesi gerekmektedir. Ebu Ali Sakafî (ö. 328/939) bu hususta bir adamın bütün ilimleri öğrenip âlim olması halinde bile samimi bir terbiyeciden veya bir imamdan veya bir şeyhten riyâzet yolu ile terbiye almadıkça Allah adamlarının derecesine ulaşamayacağı uyarısını yapmıştır. Ona göre amelindeki kusurlarını ve nefsinin benliklerini kendisine gösterecek bir üstattan edep ve terbiye görmemiş âlimlere tabi olmak caiz değildir.⁷⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) *Kütü’l-kulûb* adlı eserinde nefsin Allah rızası için ilimle terbiye edilmesini, böylece insanlar içinde o ilmin bir süs olarak görüleceğini kaydetmiştir. Bunun aksine insanların övmesi için kişinin ilmi kullanmamasını tavsiye etmiştir.⁸⁰

Muhâsibî, tekebbürden kurtulmanın diğer bir yolu olarak kişinin Allah’ın kendisine verdiği nimetin farkına vararak buna şükretmesini tavsiye etmiştir. Çünkü nimete şükür o nimetin devamını sağlarken aynı zamanda artmasına de vesile olacaktır. Bu durum “Hatırlayın ki Rabbiniz size, ‘Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracığım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir!’ diye bildirmişti.” (İbrahim: 14/7) ayetiyle açıkça ortaya konmuştur.

Muhâsibî’nin dikkat çektiği ve âlimi yönlendirdiği bir diğer husus âlimin hikmeti elde etmeyi istemesidir. Buna göre âlim tevazu sahibi olmakla hikmet onda tecelli edecek, böylece anlaması, hakikati görmesi mümkün hale gelerek Allah’ın yardımından mahrum kalmayacaktır. Nasıl ki başını yukarı diken bir kimse tavana çarpıp yaralanmış, başını eğen kimse tavandan gölgelik olarak istifade etmişse aynı şekilde hikmet ehli de talibi ve sahibi olduğu tevazu sayesinde ilahi ikramların gölgesinde kendisine yer bulacaktır. Dolayısıyla Allah’ın yardımını yanında bulan âlim, tekebbür hastalığından kurtulmak için bir vesileye kavuşmuş olacaktır.⁸¹

Kibirden kurtulmaya yönelik çözümler önerileri sunmakla birlikte kibir hastalığından bütünüyle kurtulmanın mümkün olmadığını hatırlatan İmam Gazzâlî,⁸² kalbi düzeltmeyi ve nesep ile övünmek, sahip olduğu güç ve kuvvete güvenmek, güzellikle övünmek gibi

⁷⁷ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 388.

⁷⁸ Kâşânî, *Misbâhu’l-hidâye ve mißtâhu’l-kifâye (Tasavvufun Ana Esasları)*, 57.

⁷⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, 108.

⁸⁰ el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb (Kalplerin Azığı)*, 4/62.

⁸¹ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, 376.

⁸² İmam Gazzâlî, *İhyâu’ Ulûmü’d-dîn*, 3/767-768.

kibirleşmeye yol açan arızı sebepleri ortadan kaldırmayı tavsiye etmiştir.⁸³ Bunlara ek olarak âlimin tekebbürden kurtulması için bazı alışkanlıklarından ve kibre sebep olan davranışlardan kurtulması tavsiye edilmiştir. Âlimin bir vasfı olarak münazara sırasında fikren karşı tarafın hakkını teslim etmesi gerektiği görülmüştür. Bu durum kişinin nefsinin insanların karşısında insaf makamına koymak olarak ifade edilmiştir. Nefsi insaf makamına koymak ise hakkın kabulü, hukuka riayet ya da kendini yüksek görmeyi ve beklentiyi terk etmek şeklinde tanımlanmıştır. Bu durumda mütekebbir âlim, ilmî bir konuşma sırasında eğer karşı taraf doğru bir şey söylemişse ona karşı kibirlenmemeli, insafli bir şekilde ona hakkını teslim etmelidir. Her ne kadar böyle yapmakla zâhiren karşısındaki insana tevazu göstermiş olsa da hakikatte Allah'a karşı tevazu göstermiş sayılmıştır.⁸⁴ Ebû Bekir b. Ebû Sa'dân "*Bir münazara meclisine gaflet içinde bulunan kimse şu iç kusurdan kurtulamaz.*" diyerek bu kusurları sıralamıştır. Ona göre bu kusurların ilki tartışmak ve bağırıp, çağırmasıdır ki kişi bundan menedilmiştir. İkincisi insanlara karşı kendini üstün görme duygusu ki kişi bundan da menedilmiştir. Sonuncusu ise kin ve öfkedir.⁸⁵

Burada zikredilen hususlara dikkat edip gerekli şartları yerine getiren âlim bütünüyle kibirden kurtulmasa da en azından onun zararlı ve yıkıcı etkilerini en aza indirmiş olacaktır. Öyle ki kendisine musallat olmuş kibir hastalığı etkisini yitireceğinden diğer bazı güzel hasletler o kişide belirlemeye başlayacaktır. İnsanın hakikati olarak görülen kalbi güzelleştikçe davranışları değişecek, içinden başlayan parıltı dışına yansımaya başlayacaktır. İlim sayesinde hikmeti elde eden âlim, kitabı anlama ikramına mazhar olacak, böylece Allah'ın sonsuz yardımına kavuşacaktır.

Sonuç

Kibir ve buna dayalı olarak tekebbür ve mütekebbir kavramları müellif sūfîlerin çoğunun eserlerinde müstakil bir başlık olarak yer almamakla birlikte az sayıda da olsa bazılarında üzerinde durulan kavramlardır. Müellif sūfîler bu kavramları daha çok tevâzu konusunda ve sūfîlerin hal tercümelelerinde kısmında ele almışlardır. Kibir, bazı tasavvufî kavramların izahında önemli bir kavram olarak görülmüştür. Bunun yanında tasavvufun temel meselelerinden olan nefisle mücadele konusunda özellikle nefsi emmâre makamında sūfîlerin odaklandığı hususların başında gelmektedir. Kibrin bu önemine bağlı olarak tekebbür hali ve mütekebbir olma durumu sūfîlerin temas ettiği konular olmuştur. İlimle büyükmek hususuna temas eden sūfîlerden biri Hâris el-Muhâsibî'dir. Muhâsibî, sadece kibir değil aynı zamanda kibrin bir âlim üzerinde neden ve nasıl görüldüğü ve bundan kurtulmanın yollarının neler olduğu gibi konulara değinmiştir. Onun düşünceleri temelinde olmak üzere diğer bazı müellif sūfîlerin tespitlerine göre kibir bir hastalık hali olarak kabul edilmiştir.

Muhâsibî'ye göre âlimi kibre götüren sebeplerin başında ilim gelmektedir. İlim hem kibrin başlatıcısı, hem tekebbür sürecinin etkileyeni ve hem de kibri ortadan kaldıran bir esas olarak görülmüştür. Âlimin kibre kapılması kendisini dini ilimlerin koruyucusu olarak tanımlaması, buna bağlı olarak Allah'ın gazabına karşı kendini güvende sanarak günahlarını küçük görmesi, ilminin gerçek ilim olmaması ve sahip olduğu ilim nedeniyle Allah'ın kendisini ayrıcalıklı kıldığını zannetmesiyle ilgilidir. Âlimi kibre götüren diğer

⁸³ İmam Gazzâlî, *İhyâu' Ulûmid-dîn*, 3/773-782.

⁸⁴ Kâşânî, *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye (Tasavvufun Ana Esasları)*, 348.

⁸⁵ Sülemî, *Tabakâtu's-süfîyye*, 318.

nedenler yine ilimle ilgili olup çok rivayet etme ve hıfzının tamlığı zannına kapılmak, nefsinin terbiye etmemiş olmak ve buna bağlı olarak çekememezlik, riyâ gibi süfli özellikler sayılmıştır. Bunların yanında ilim sahibinin insanî yönden kalitesiz bir kişilik yapısına ve kötü bir ahlaka sahip olduğu halde ilimle meşgul olması, psikolojik ve ruhsal nedenler âlimin tekebbürünün sebepleri olarak görülmüştür.

Muhâsibî'ye göre kibrin sebepleri yanında ciddi sonuçları da bulunmaktadır. Bunların en tehlikelisi olarak ise kibirli âlimin kalbinin Kur'an'ı anlamaktan men edilmesi, dünya ve ahireti hususunda yardımsız kalması ve Allah'ın ikram ettiği hikmetten mahrum bırakılması sayılmıştır. Bunların yanında dinin inceliklerini kavrayamamak, Allah'ın türlü cezasıyla karşılaşabilme ihtimali, çeşitli musibetlerin isabet etmesi, kibirinin kendini konumlandığı makamının ters yüz edilmesi, Allah'ın verdiği nimetleri geri almasına müstahak olunması gibi hususlar tekebbürün sonuçlarından kabul edilmiştir.

Müellife göre mütekebbir âlim kendi dışındakilerin ilmi seviyesi ne olursa olsun onları hakir görmek, kendinden başka herkesi kendi hizmetinde kullanmayı hakkı saymak, insanları anlamaya çalışmak yerine onlardan uzaklaşma eğiliminde olmak, selamlaşma hususunda bile ilk olarak karşı tarafın selam vermesini beklemek gibi kişisel ve psikolojik temelli davranışlar sergilemektedir. Beklenmeye girdiği bu hususları kendi hakkı olarak görmenin yanında başkalarına yaptığı ilim öğretmek gibi bir iyiliği onların başına kakabilmektedir. Ayrıca bir münazara sırasında karşısındaki kişinin haklılığını bilse bile ondan gelen doğruları kabul etmeme tavrındadır.

Âlimin kibrinin sebepleri, sonuçları ve mütekebbir âlimin davranışları üzerinde duran Muhâsibî, kibirden kurtulmanın yolu olarak bazı hususları zikretmiştir. Buna göre âlimin tekebbür hastalığından kurtulması için hakîki ilmi talim etmek suretiyle nefsinin ve rabbini tanuması, bunun bir gereği olarak ilmiyle amel edip nefsinin riyazet ve mücâhede ile terbiye etmesi ve kalbini temizlemesi gerekmektedir. Bunun yanında âlimin kendisini sürekli murakabe halinde tutarak hakkı kabul etmesi, bunun bir gereği olarak münazaralarda rakibinin doğru bilgilerini reddetmemesi gerekmektedir. Âlimin kendi nefsinin tanuması noktasında bedenini tanuması ve buna bağlı olarak bedeninin sonsuz güç ve kudrette olmadığını farkına varması tavsiye edilmiştir. Çünkü âlim de olsa insan sahip olduğu her şeyi kaybetme riskiyle karşı karşıyadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Affî, Ebu'l-Alâ. *Tasavvuf- İslam'da Manevî Devrim*. çev. H. İbrahim Kaçar - Murat Sülün. İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1996.

Amil, Mecit. *Kur'an'da Küfür Kavramı ve Boyutları*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019.

Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makasid-ı Aliyye fi Şerhi't-Taiyye)*. çev. Mehmet Demirci. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.

Aydın, Hüseyin. *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*. Ankara: Pars Matbaacılık, 1976.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.

Cevziyye, İbn Kayyım el-. *Medâricu's-sâlikîn (Kur'anî Tasavvufun Esasları)*. çev. Ali Ataç vd. 3 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.

Çağrı, Mustafa. "Kibir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/561-562. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Gül, Melike. *Tasavvuf Düşüncesinde Manevî Gelişimi Engellenen Kibir ve Hased*. Karabük: Karabük Üniversitesi, 2021.

Hucvirî, Ali B. Osman Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. thk. İsad Abdulhadi Kandîlî. 2 Cilt. İskenderiye: Mektebetü İskenderiye, 1394.

Hucvirî, Ali B. Osman Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2020.

İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. çev. Muhammed Fuad Abdalbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-ı Sâdır, 1994.

İmam Gazzâlî. *İhyâu' Ulûmid-dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989.

İsfahanî, Rağıb el-. *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.

Kâşânî, İzzeddîn. *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye (Tasavvufun Ana Esasları)*. ed. Ersan Güngör. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010.

Kaya, Ali. "Kur'an'da İstiğnâ". *İHYA* 3/2 (2017), 1-25.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2014.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmud - Mahmud Şerîf. Kahire: Müessetü Daru's-Şağbi, 1409.

Licâlî, Abdurrahman b. Yusuf el-. *Kutbü'l-ârifin fi'l-akaidi ve't-tasavvuf*. çev. Adem Çatak. Ankara: İlâhiyât, 2022.

Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kûtü'l-kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Muharrem Tan. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Muhâsibî, Hâris. *er-Riâye*. çev. Hülya Küçük - Şahin Filiz. İstanbul: İnsan Yayınları, 6. Basım, 2020.

Muhâsibî, Hâris. *er-Riâye li Hukûkillâh*. thk. Abdulkâdir Ahmed Ata. Beyrut: Li-dâri'l-kütübi'l-ilmiyye, 4. Basım, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Özkan, Hakan. "Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir - İtaat İlişkisi". *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2022), 813-828.

Polater, Kadir. "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2012), 335-360.

Sâmi, Şemseddîn. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.

Sülemî, Ebu Abdurrahman. *Tabakâtu's-sûfiyye*. thk. Mustafa Abdulkâdir Ata. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2. Basım, 1424.

Sülemî, Ebu Abdurrahman. *Tabakâtu's-sûfiyye (İlk Zâhid ve Sûfiler)*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.

Sülemî, Ebu Abdurrahman. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Şentürk, Mustafa. "Hz. Musa Ve Hızır (As) Kıssası: İsrâiliyyât Rivâyetlerine Karşı Eleştirel Bir Yaklaşım". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 173-208.

Topaloğlu, Bekir. "Mütekebbir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/189-190. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Turan, Kenan. "Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Psikodinamik Alt Tipleri". *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi* 5/9 (2022), 1-9.